

УДК 331.5

Л. С. Лісогор, д. е. н.;

І. В. Заюков, к. е. н.

НАПРЯМИ МІНІМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Досліджено пріоритетні напрямки мінімізації впливу економічної кризи на розвиток трудового потенціалу України в напрямку реалізації ефективної державної політики зайнятості населення України, в основі яких повинні бути розробка та впровадження обґрунтованих національної та регіональних програм зайнятості населення з урахуванням основних тенденцій розвитку економіки.

Постановка проблеми

Розвиток економіки України як невід'ємної складової глобалізованого економічного середовища в умовах посилення кризових явищ характеризується наростанням негативних тенденцій. Збереження диспропорційності розвитку економіки, непослідовність структурних та інституційних реформ, утримання значної частки низькорентабельних виробництв значно ускладнюють розробку механізму мінімізації впливу кризових явищ на вітчизняну економіку.

Аналіз останніх досліджень

Проблемі мінімізації впливу економічної кризи на реалізацію трудового потенціалу України приділяли значну увагу вітчизняні вчені О. Амоша, С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, І. Гнибіденко, О. Грیشнова, Б. Данилишин, Г. Дмитренко, М. Долишній, Т. Заяць, Л. Колешня, А. Колот, І. Кравченко, Г. Куліков, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Макарова, Ю. Маршавін, О. Новікова, В. Новіков, В. Онікієнко, І. Петрова, С. Пирожков, В. Покришук, В. Савченко, М. Семікіна, Л. Ткаченко, О. Цимбал, Л. Шаульська та інші.

Проте вищезгадана проблема розглянута недостатньо повно, а загострення ситуації на ринку праці вимагає пошуку ефективніших напрямів мінімізації впливу економічної кризи на розвиток трудового потенціалу України.

Тому *метою роботи є дослідження основних напрямів мінімізації впливу економічної кризи на реалізацію трудового потенціалу України.*

Виклад основного матеріалу

Вплив світової економічної кризи на національну економіку проявився, насамперед, через погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, що призвело до скорочення попиту на вітчизняну продукцію металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, надходження від реалізації яких виступали основним бюджетоформувальним ресурсом. Водночас утримання високої енергомісткості продукції експортоорієнтованих виробництв, конкурентоспроможність яких базувалася на порівняно низьких цінах на енергетичні та людські ресурси, суттєво загальмувала активізацію інноваційних джерел забезпечення економічного зростання та призвела до ослаблення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників.

Непослідовність економічних реформ, зорієнтованість економіки країни не стільки на розвиток, скільки на споживання, збільшення частки імпортової складової у структурі споживання призвели до звуження ємності внутрішнього споживчого ринку, скорочення обсягів виробництва вітчизняних товаровиробників. У свою чергу, ці процеси супроводжувалися розкрученням спіралі інфляційних очікувань, обумовленої впливом чинників зовнішньої та внутрішньої дії.

Поряд із об'єктивними зовнішніми чинниками, пов'язаними із зростанням світових цін на енергоносії та товари продовольчої групи, на розкручення спіралі інфляційних очікувань впливали

специфічні внутрішні чинники. Серед найвагоміших чинників слід зазначити, насамперед, нестабільність грошового та фінансового ринків, посилення ролі імпортних джерел задоволення споживчого попиту населення, збільшення тиску соціальних видатків (так званого «інфляційного податку»). Причому використання переважно інфляційних чинників збільшення соціальних виплат перешкоджало і перешкоджає пошуку дієвих механізмів трансформації зростаючих доходів населення в ефективний попит, розробку фіскальних механізмів коригування співвідношення споживчого та інвестиційного попиту.

Відсутність ефективної реструктуризації зайнятості не тільки призвела до поглиблення кризових явищ в українській економіці, але й значно ускладнила адаптацію сфери трудових відносин до ринкових умов. Негативні тенденції розвитку ринку праці значно посилюються не тільки у зв'язку з існуванням значних структурних диспропорцій в економіці, але й відсутністю державної стратегії мінімізації наслідків впливу світової економічної кризи на сферу зайнятості. Це зумовило можливості реалізації низки внутрішніх загроз, пов'язаних із збереженням значної частки збиткових підприємств, економією на витратах на технологічне переоснащення виробництва (на користь використання дешевої некваліфікованої робочої сили), неефективністю процесів приватизації.

Погіршення перспектив розвитку трудового потенціалу підприємств пов'язане, насамперед, із наростанням кризових явищ на національному ринку праці, виникнення та загострення яких зумовлене:

- погіршенням макроекономічної ситуації внаслідок впливу структурної, кон'юнктурної та інституційної кризи, нестабільності політичної ситуації, відсутності узгодженості дій суб'єктів державного управління, структур влади щодо запобігання поширенню кризових явищ та невизначеності курсу економічних реформ;

- скороченням можливостей створення нових робочих місць;

- поступовим звуженням обсягів попиту на робочу силу з одночасним наростанням деформаційних змін у його структурі, зумовлених впливом економічної кризи, скороченням обсягів вітчизняного виробництва;

- посиленням напруженості на ринку праці у зв'язку із збільшенням чисельності незайнятого населення та скороченням обсягів вакансій.

Підвищення рівня мобільності робочої сили в Україні останніми роками відбувалося, насамперед, за рахунок перевищення рівня прийому на роботу над рівнем вибуття робочої сили.

Згідно з останніми оцінками рівнів створення та ліквідації робочих місць за секторами, чистий приріст робочих місць найбільший у торгівлі, сфері ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, готельно-ресторанному господарстві — 21,1 %. Водночас найбільш інерційною залишалася динаміка обороту робочих місць у сільському та лісовому господарстві, рибальстві (2,96 %), освіті (0,51 %) та охороні здоров'я (0,58 %) [1]. Це свідчить про слабкі адаптаційні можливості цих видів економічної діяльності до реструктуризації зайнятості.

Негативний вплив вищезазначених чинників на розвиток національної економіки проявиться з відповідним часовим лагом на функціонуванні вітчизняного ринку праці та виникненні соціальних шоків, пов'язаних із зростанням рівня безробіття та втратою можливостей працевлаштування. Однак обстеження економічної активності населення у 2008 р. (квартальні дані) не віддзеркалюють значних коливань у рівнях як економічної активності, так і зайнятості та безробіття на поточний момент часу. Не зважаючи на незначні коливання рівнів економічної активності протягом четвертого кварталу 2008 р. (порівняно з першим кварталом поточного року), поступово поглиблюється регіональна диференціація регіонів за цими рівнями. Рівні економічної активності коливалися у межах від 58,0 % в Івано-Франківській області до 66,9 % у м. Києві.

Водночас слід зазначити, що негативні тенденції розвитку національної економіки впливають на ринок праці країни з певним часовим лагом. Тому інформаційна база розвитку зареєстрованого ринку праці дозволяє отримати більш наближені за часом статистичні дані, хоча і охоплює лише окремий сегмент вітчизняного ринку праці.

Статистичний аналіз розвитку зареєстрованого ринку праці протягом першого кварталу 2009 року, порівняно з аналогічним періодом 2008 року, виявив негативні коливання. Загалом чисельність незайнятого населення протягом означеного періоду часу збільшилася з 660,3 тис. осіб до 876,2 тис. осіб, тобто на 32,7 % (за винятком певних коливань за віком, статтю та місцем проживання). Однак значне скорочення обсягів виробництва, яке спостерігається протягом останніх місяців, вже зумовило поступове збільшення «навісу» чисельності незайнятих та зменшення кількості вакансій.

Наростання негативних очікувань з боку виробників проявилось у скороченні обсягів загальної потреби у робочій силі, заявленої підприємствами всіх форм власності. Зокрема, у січні—березні 2009 року, порівняно з початком року, спостерігалось скорочення кількості вакантних робочих місць на 7,2 %, причому найбільше це стосувалося Івано-Франківської (на 24,1 %), Львівської (на 21,1 %) областей та м. Києва (на 22,1 %). При цьому найбільшою залишалася частка актуальних вакансій для робітників (48,8 %), службовців (35,9 %), тоді як питома вага вакансій для осіб без професій або таких, що займали місця, які не потребують спеціальної підготовки, значно зменшилася (до 15,2 %) [2]. Це свідчить про поступове заповнення сегмента вакансій некваліфікованої праці за рахунок притоку тих, хто перебуває у стані незайнятості.

Кількість незайнятого населення, яке перебувало на обліку в службі зайнятості, зростає з 1054,3 тис. осіб за перший квартал 2008 року до 1245,7 тис. осіб за аналогічний період 2009 р. (на 18,2 %). Динаміка розвитку зареєстрованого ринку праці наприкінці 2008 року, у період наростання негативних тенденцій розвитку національної економіки, проявилася у збільшенні чисельності незайнятого населення, що перебувало на обліку на кінець першого кварталу 2009 року.

Загалом, збільшення числа безробітних свідчить не стільки про сезонні коливання безробіття, скільки про зростання чисельності незайнятого населення у зв'язку із скороченням обсягів виробництва, про зростання числа звільнених за власним бажанням. Про поповнення числа безробітних за рахунок припливу нових контингентів незайнятого населення свідчить також збільшення середнього розміру допомоги по безробіттю за місяць.

Наростання негативних очікувань з боку виробників проявилось, насамперед, у скороченні обсягів загальної потреби в робочій силі, заявленому підприємствами усіх форм власності. У 2008 році, порівняно з попереднім роком, спостерігалось скорочення кількості вакантних робочих місць — з 169,7 тис. один. до 91,1 тис. один. (майже на 46,3 %); причому найбільшою мірою це стосувалося підприємств приватної (на 55,4 %) та державної (на 35,1 %) форм власності. За видами економічної діяльності найсуттєвіше скоротилася потреба підприємств добувної промисловості (на 69,2 %), будівництва (на 63,9 %) та переробної промисловості (на 61,4 %).

Стрімке скорочення обсягів виробництва наприкінці 2008 року, викликане впливом структурної кризи, вперше за роки макроекономічної стабілізації призвело до зниження темпів зростання номінальної заробітної плати та тривідсоткового падіння реальної заробітної плати в економіці у грудні 2008 року, порівняно з груднем попереднього року (рис. 1) [3].

Рис. 1. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати у 2000—2008 рр.

Отже, з рис. 1 випливає, що з 2006 року темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати почали стрімко зменшуватись. Так, темп зростання реальної заробітної плати в 2006 році зменшився порівняно з відповідним значенням показника 2005 року на 19,8 в. п., в 2007 році порівняно з 2006 роком — на 1,4 в. п., а в 2008 році вперше зафіксовано падіння темпів реальної заробітної плати порівняно з 2007 роком на 13,3 в. п.

Крім того, варто зазначити, що найвагомніше зниження середньої заробітної плати у січні 2009 р., порівняно з січнем попереднього року, відбулося у будівництві та лісовому господарстві. Зростання заробітної плати, яке спостерігалось в інших видах економічної діяльності, характеризувалося значною диференціацією (від 5,3 — 7,8 % у державному управлінні, промисловості та сфері

операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям до 31,9 % у діяльності авіаційного транспорту).

Необхідно враховувати, що збереження значної диференціації заробітної плати веде до посилення соціальних ризиків, пов'язаних із зниженням мотивації до продуктивної праці, зростання соціальних видатків бюджету внаслідок необхідності утримання значної чисельності населення з низькими доходами, звуження його платоспроможного попиту та ослаблення інвестиційної активності, посилення загроз соціальних конфліктів тощо. У регіональному розрізі найбільш значною залишається диференціація заробітної плати між промислово розвиненими регіонами та столицею, з одного боку, та регіонами, які не мають потужного економічного потенціалу для забезпечення стабільного розвитку.

Серед негативних чинників впливу на перспективи розвитку та реалізації трудового потенціалу підприємств слід також відмітити відновлення практики використання вимушених відпусток без збереження заробітної плати з ініціативи адміністрації підприємств. Застосування цієї практики роботодавцями спрямоване, насамперед, на стимулювання звільнень за власним бажанням натовмість вивільнення з економічних причин. Це, з одного боку, забезпечує економію на виплаті вихідних допомог, з іншого боку — поліпшує показники статистичної звітності підприємств щодо вивільнення працівників внаслідок структурної кризи. У січні 2009 року (порівняно з січнем попереднього року) найсуттєвіше збільшилася кількість працівників, які перебували у відпустках з дозволу та ініціативи адміністрації, у сфері державного управління (у 4,6 рази), освіти (у 3,8 рази), діяльності авіаційного транспорту (майже у 2,7 рази).

Не менш важливим макроекономічним чинником виникнення соціальних шоків у суспільстві, пов'язаних із зниженням життєвого рівня населення і наростанням соціальної напруженості, є збільшення обсягів заборгованості із виплати заробітної плати. У регіональному розрізі найбільш серйозною ситуація із заборгованістю з виплати заробітної плати залишається у промислово розвинених регіонах — Донецькій області (21,4 %), м. Києві (12,7 %), Луганській (10,4 %) та Харківській (10,1 %) областях.

Стосовно розподілу обсягів заборгованості з виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств промисловості слід зазначити переважну її концентрацію у сфері добування вугілля, лігніту і торфу (29,2 %), у виробництві машин та устаткування (16,7 %), транспортних засобів та устаткування (15,3 %). Це свідчить про існування опосередкованого зв'язку між ускладненням реалізації продукції, намаганням уникнути скорочення обсягів виробництва, зниженням цін реалізації, вивільненням працівників, з одного боку, та виплатою заробітної плати працюючих.

Намагання вирішити проблеми скорочення обсягів реалізації (без урахування звуження місткості внутрішнього споживчого ринку) за рахунок економії на факторах живої, а не уречевленої праці, виступає однією з можливих стратегій забезпечення життєздатності вітчизняних підприємств. Однак використання цієї стратегії може призвести до посилення рівня соціальних конфліктів у суспільстві, ослаблення рівня соціальної безпеки.

З метою мінімізації негативного впливу економічної кризи на розвиток вітчизняного ринку праці необхідно створити умови для макроекономічної стабілізації за рахунок проведення дієвих структурних реформ в економіці, змін у фінансній та регуляторній політиці, спрямованих на поживлення виробництва, залучення інвестиційних ресурсів, підтримку національних товаровиробників, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, збереження наявних та створення нових робочих місць. У сфері зайнятості необхідно забезпечити дієвість процесу реструктуризації зайнятості; трансформацію галузевої структури зайнятості у бік збільшення частки зайнятих у обслуговуванні бізнесу, у сфері послуг, інформації; сприяти розвитку самозайнятості та зайнятості на малих і середніх підприємствах; підвищувати трудову мобільність, застосовувати гнучкі режими зайнятості.

Державна політика у сфері праці повинна бути націлена на розробку стратегічних прогнозів та ефективних програм зайнятості в органічному зв'язку з прогресивною інноваційно-інвестиційною політикою, структурними зрушеннями в економіці. Це передбачає міжсекторний перерозподіл робочої сили, акумуляцію зайнятих у ринковому секторі економіки, оптимізацію професійно-кваліфікаційної структури робочої сили, сприяння вторинній зайнятості та самозайнятості, підвищення уваги до міграційної політики. Пріоритетним завданням державної політики повинні стати розробка та впровадження обґрунтованих національної та регіональних програм зайнятості населення з урахуванням основних тенденцій розвитку економіки.

Висновки

Таким чином, пріоритетним завданням державної політики повинні стати розробка та впровадження обґрунтованих національної та регіональних програм зайнятості населення з урахуванням основних тенденцій розвитку економіки. Передусім, це стосується забезпечення моніторингу динаміки попиту та пропозиції робочої сили на підприємствах різних форм власності; змін чисельності, статеві-вікової та кваліфікаційної структури працівників, вивільнених з підприємств різних форм власності; оцінки відповідності кваліфікаційного рівня економічно активного населення потребам економіки.

З іншого боку, необхідно розробити відповідні методики координування змін у чисельності зайнятих з основними напрямками структурних зрушень в економіці, динамікою та результативністю приватизаційних процесів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ukraine: Labour Market Review, Report Project ENPI 08–14 Black Sea Labour Market Reviews. — October 2008. — P. 37–38.
2. Звіт про працевлаштування Державного центру зайнятості України. Форма 1-ПН. Січень-березень 2009 року.
3. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (1995—2008). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http \ www.ukrstat.gov.ua/ operativ/2008](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/2008).

Рекомендована кафедрою менеджменту будівництва, охорони праці та безпеки життєдіяльності

Надійшла до редакції 19.05.09
Рекомендована до друку 28.05.09

Лісогор Лариса Сергіївна — завідувач відділу досліджень людського розвитку.

Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України;

Заюков Іван Вікторович — доцент кафедри менеджменту будівництва, охорони праці та безпеки життєдіяльності.

Вінницький національний технічний університет